

УДК 343.92:343.91:351.745.5(477)

Боднар Василь Євгенович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Здійснено аналіз таких кримінологічних показників злочинності у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів, як рівень, структура та динаміка. Досліджено географію та рівень латентності цього виду злочинності. Виявлено тенденції динаміки злочинів у сфері службової діяльності, що є підставою для розроблення ефективних заходів протидії цьому виду злочинності.

Ключові слова: рівень; структура; латентність; динаміка; злочини у сфері службової діяльності; працівники правоохоронних органів.

Питання ефективного запобігання та протидії злочинам у сфері службової діяльності є однією з найважливіших проблем, яку нині намагається вирішити наша держава. Актуальність цього питання зумовлена тим, що службова злочинність провокує й поглиблює суспільні кризові явища, шкодить іміджу України на світовій арені, негативно впливає на мікро- та макроекономічні процеси, постає на заваді налагодженню конструктивного діалогу між владою та громадянськістю, руйнує засади розбудови правової держави та громадянського суспільства. Тому розроблення та впровадження антикорупційних заходів є нагальним завданням органів державної влади. На шляху до реалізації цього завдання зроблено чимало кроків: прийнято нове антикорупційне

законодавство, низку нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію службовій злочинності; відбувається реформування системи правоохоронних органів держави; триває постійний діалог української влади з представниками світової спільноти щодо вироблення ефективних механізмів протидії та подолання службової злочинності; здійснюються наукові дослідження з питань запобігання та профілактики; формується публіцистика антикорупційного характеру. Однак, незважаючи на всі вищезазначені заходи, службова злочинність продовжує залишатися нагальною проблемою українського суспільства.

Актуальність проблеми протидії службовій злочинності на сучасному етапі розвитку України зумовлена негативним впливом службової злочинності на розвиток демократичних інститутів суспільства, діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та управлінських структур. Цей процес потребує розроблення та вжиття відповідних заходів, спрямованих на протидію їй. Ефективних заходів протидії можна вжити на підставі аналізу рівня, структури і динаміки злочинів, учинених у сфері службової діяльності.

Зазначену проблему в теорії кримінального права досліджували О. М. Джужа, А. А. Задорожний, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвак, М. І. Мельник, О. Є. Невмержицький, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур, П. Л. Фріс та інші. Однак їх дослідження переважно стосуються лише окремих аспектів кримінологічного дослідження певних злочинів у сфері службової діяльності, що не може повною мірою розкрити специфіку службової злочинності як складного соціально-правового явища.

Метою пропонованої статті є розгляд рівня та структури злочинності, динаміки а також латентності злочинів у сфері службової діяльності з урахуванням аналізу відповідних статистичних даних Генеральної прокуратури України за 2014–2015 роки [1].

Розроблення ефективних заходів щодо профілактики злочинів у сфері службової діяльності працівників правоохоронних органів безпосередньо залежить від об'єктивних закономірностей їх учинення, кількісних та якісних

характеристик цих явищ, механізму вчинення таких злочинів. Таким чином, необхідно здійснити аналіз злочинів у сфері службової діяльності в контексті кримінологічної характеристики, яку слід розглядати як «сукупність даних (достатня інформація) про певний вид (групу) злочинів або конкретне особливо небезпечне діяння, яку використовують для їх попередження» [2].

Поняття «рівень злочинності» в кримінології розкривають як визначену в абсолютних числах загальну кількість злочинів та осіб, які їх учинили, скоєних на певній території (країна, місто, район) за певний проміжок часу [3, с. 156].

Структура злочинності «... має розкривати її склад, поширеність та співвідношення між видами злочинних проявів, їх вчинення у конкретних умовах простору (території) та часу, за визначальних ознак злочинних діянь та осіб, які їх вчиняють» [3, с. 161].

Динаміка злочинності – це показник, «... що відображає зміни рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного періоду. Показником динаміки злочинності є темп, алгоритм зміни її кількісних значень (їхнє збільшення або зменшення) порівняно з даними періоду, обраного для порівняння» [3, с. 169].

Кримінологічний аналіз злочинності, її показників, умов і детермінант безпосередньо пов'язаний з розробленням комплексу організаційних, соціальних і правових заходів протидії як злочинності загалом, так і конкретним протиправним діянням. Так, у кримінології зазначено, що наукове дослідження – це процес отримання нових знань про злочинність, причини й умови її виникнення, а також особу злочинця з метою розроблення та реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи щодо запобігання злочинним проявам [4]. У процесі аналізу враховують закономірності злочинності та її змін, що дає змогу точніше оцінювати особливості протиправних дій за конкретних умов, своєчасно виявляти нові тенденції та специфічні співвідношення різних структурних елементів злочинності. Водночас виявлення тенденцій у рівні й структурі злочинності

має важливе значення для реалістичної оцінки стану злочинності, її прогнозування на найближче майбутнє й перспективу, розроблення стратегії і тактики боротьби зі злочинністю, а також розрахування сил і засобів для забезпечення правоохоронної діяльності [5].

Кримінологічна характеристика – це сукупність певних відомостей про конкретний злочин або групу злочинів, що використовується для протидії їм. Вона, як і розроблення комплексу заходів з профілактики злочинів, постає однією зі складових цілісної системи превенції злочинів. Водночас кримінологічну характеристику неможливо розглядати окремо від її мети. Щодо цього А. В. Старушкевич зауважує, що кримінологічна характеристика – це «систематизовані відомості про динаміку злочинів, які мають значення під час встановлення їхніх причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і прийняттю заходів щодо їх усунення» [5]. Отже, розуміння цього поняття ґрунтується на визначенні його змісту і комплексу тих кримінологічно значущих ознак, які охоплює кримінологічна характеристика.

На основі класифікації характеристик загальної злочинності [6, с. 116] можна виділити дві групи ознак службової злочинності – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх ознак злочинів у сфері службової діяльності належить територіальна, об'єктна та інша розповсюдженість, мотивація, соціальна спрямованість та суспільна небезпечність. Окремої уваги, на нашу думку, варта ознака «суспільна небезпечність службової злочинності», яку не слід ототожнювати з суспільною небезпечністю злочину в кримінальному праві. Тож, за визначенням С. О. Шоткінова [7, с. 158], злочинність спотворює суспільну свідомість та перешкоджає реалізації природного позитивного потенціалу людини, у чому й полягає суспільна небезпечність злочинів у сфері службової діяльності. Внутрішніми ознаками службової злочинності є стійкість, активність та організованість. Такі характеристики спільно з наведеними показниками злочинів у сфері службової діяльності дозволяють комплексно дослідити основні закономірності цього

виду злочинності, вивчити її стан і виробити належні рекомендації щодо попередження.

У 2011 р. було суттєво оновлено кримінальне законодавство України, зокрема Кримінальний кодекс (КК) України, що сприяло певним позитивним змінам. Було криміналізовано такі діяння, як зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364–1 КК України); перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365–1 КК України); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365–2 КК України); незаконне збагачення (ст. 368–2 КК України); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368–3 КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368–4 КК України). Змінилася редакція й інших статей, якими було передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності.

Наступним вагомим кроком на шляху розслідування злочинів у сфері службової діяльності стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, завдяки чому виявлення та документування злочинів, учинюваних працівниками правоохоронних органів, набуло якісно нового рівня.

Кримінологічний аналіз конкретного виду злочинності підлягає розгляду в контексті вивчення злочинності загалом, тенденцій тотожних злочинів і показників виокремленого виду злочинності, що сприятиме виявленню характерних особливостей кримінологічної характеристики досліджуваної проблеми.

Упродовж останніх років в Україні спостерігаються позитивні зміни, викликані запровадженням низки реформ. Однак говорити про докорінні зміни в державі, на нашу думку, ще зарано, про що свідчать офіційні статистичні дані. На сьогодні серед злочинів у сфері службової діяльності домінують зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та службове підроблення (ст. 366 КК України), рівень якого значно перевищує рівень інших злочинів цього виду,

зокрема й одержання неправомірної вигоди службовою особою. Так, у 2014 р. було зареєстровано 12 583 злочинів у сфері службової діяльності, з них: 2823 злочини, передбачені у ст. 364 КК України, 747 – ст. 365 КК України, 5525 – ст. 366 КК України, 1613 – ст. 367 КК України, 952 – ст. 368 КК України. Питома вага відповідно становила 22 % (ст. 364 КК України); 5,9 % (ст. 365 КК України); 44 % (ст. 366 КК України); 12,8 % (ст. 367 КК України); 7,6 % (ст. 368 КК України). У 2015 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 10 772 злочинів у сфері службової діяльності (з них: 2238 злочинів, передбачених ст. 364 КК України, 89 – ст. 365 КК України, 5515 – ст. 366 КК України, 1426 – ст. 367 КК України, 619 – ст. 368 КК України). Питома вага відповідно становила 20,8 % (ст. 364 КК України); 0,8 % (ст. 365 КК України); 51,2 % (ст. 366 КК України); 13,2 % (ст. 367 КК України); 5,7 % (ст. 368 КК України) [1].

Особливістю кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності є збільшення кількості вчинених у групі та особами, які раніше вчиняли такі протиправні дії.

Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що, незважаючи на певні позитивні зміни, які відбулися після ліквідації «міліції», рівень злочинів у сфері службової діяльності продовжує залишатися високим. Така інтенсифікація злочинності в сфері службової діяльності впродовж зазначеного періоду 2014–2015 рр. зумовлена проведенням антитерористичної операції на Сході країни, несприятливими соціально-політичними та економічними процесами, що відбуваються в державі. Таким чином, прогнозуючи подальший розвиток ситуації, можна передбачити певну активізацію злочинності у сфері службової діяльності.

У кримінологічній характеристиці злочинів у сфері службової діяльності непересічного значення набуває латентність такого різновиду злочинності, що істотно впливає на її кримінологічне дослідження та превенцію. Латентність злочинності – це ознака існування в країні тієї реальної ситуації, коли певна частина злочинності залишається неврахованою [8, с. 215]. Зауважимо, що латентність службової

злочинності має складний характер і зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. Потрібно враховувати певну їх специфіку, зокрема вже способом учинення цих злочинів передбачена підвищена прихованість (наприклад, неправомірна вигода), чим і зумовлена складність їх виявлення. Як зазначає О. С. Новаков, питома вага службової злочинності в Україні посідає одне з останніх місць серед інших видів злочинів, частка якої в різні роки становить 0,6–2 % [9, с. 114].

Протиправні дії у сфері службової діяльності А. М. Бандурка та Л. М. Давиденко [10, с. 215] зараховують до злочинів із високим ступенем латентності (від 90 до 99 %). Вважаємо, що на такі показники латентності впливає переважна відсутність свідків злочинів у сфері службової діяльності, а також кримінальна відповідальність для учасників злочинної діяльності, наприклад за давання та одержання неправомірної вигоди.

Одним з успішних аспектів реформи є створення патрульної поліції в найбільших містах країни. Попри певні проблеми (з кермуванням автомобілем, знанням кримінального законодавства та службових інструкцій правоохоронцями) рівень симпатій суспільства до патрульних поліцейських, за статистичними даними більшості соціологічних центрів, становить понад 80 % [11].

Однак проведення будь-якої реформи є складним процесом і не відбувається безперешкодне. Так, наприклад, під час реформування правоохоронних органів було виявлено випадки порушень закону працівниками вже новоствореної поліції. Такі події привертають пильну увагу громадськості та викликають широкий суспільний резонанс.

Також це негативно позначається на рівні довіри населення до окремих реформ та процесу реформування загалом.

Важливо зазначити, що на сьогодні в Україні фактично не вироблено єдиної державної політики щодо протидії злочинам у сфері службової діяльності. Переважно акцентовано на окремому аспекті протидії корупційним злочинам, передбаченим ст. 368 КК України. У Державній програмі щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 рр., затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240, зазначено, що

відсутність єдиної загальнодержавної антикорупційної політики в Україні є однією з причин неефективного реагування держави та суспільства на загрозу корупції, рівень якої невпинно зростає останніми роками [12; 13, с. 39].

Цю проблему заплановано розв'язати за допомогою ухвалення розробленого експертами Transparency International Україна проекту Антикорупційної стратегії України [14], проте зрушення допоки відсутні.

Для всебічної та комплексної кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності необхідним є дослідження географії злочинності, особливостей її кількісно-якісних показників у різних регіонах. За офіційними статистичними даними найбільшого поширення цей вид злочинності набув у центральному та південному регіонах, а саме у: м. Київ (23 %), Київській (6 %), Донецькій (12 %), Дніпропетровській (7 %), Луганській (9 %), Одеській (6 %), Львівській (3 %) та інших областях (34 %) [15]. Географія злочинів у сфері службової діяльності характеризує їх територіальні відмінності залежно від виду населеного пункту, що пов'язано з рівнем концентрації значної кількості органів публічної влади, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності. Можна стверджувати, що більшу кількість злочинів у сфері службової діяльності учиняють саме в містах (районних і обласних центрах), що є адміністративними й економічними центрами відповідних територій.

Отож, результати аналізу аспектів кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності засвідчують, що їхня питома вага в загальній структурі злочинності становить приблизно 1,9 %. Попри офіційно зареєстровані випадки злочинності, окремо варто заважити високу латентність злочинів у сфері службової діяльності, учинюваних працівниками правоохоронних органів. Латентність службової злочинності має складний характер, що зумовлено переважно відсутністю свідків. Тож, з урахуванням наведених

статистичних даних можна дійти висновку, що рівень злочинів, учиняються у сфері службової діяльності, невинно зростає.

Отже, кримінологічне дослідження злочинів у сфері службової злочинності, визначення її детермінантів, стану, кількісно-якісних показників, а також кримінологічна характеристика особи злочинця є підґрунтям для подальшого розроблення та запровадження заходів попередження злочинів у сфері службової діяльності [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистична інформація – Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo#. – Назва з екрана.
2. Кримінология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2004. – 730 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – . –
Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
4. Иванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов. – Київ : Аконті, 2008. – 300 с.
5. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – Київ : Правник, 1997. – 44 с.
6. Кримінология : учеб. [для вузов] / под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – 912 с.
7. Шоткинов С. А. Кримінология / С. А. Шоткинов. – Иркутск : Арт-Пресс, 2003. – 288 с.
8. Кримінологія: загальна та особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Харків : Право, 2009. – 288 с.

9. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Новаков Олександр Сергійович. – Київ, 2003. – 210 с.

10. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.

11. Довгий шлях з міліції в поліцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/довгий-шлях-з-міліції-в-поліцію/a-18834433>. – Назва з екрана.

12. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 28 листоп. 2011 р. № 1240 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 94.

13. Бутович О. Рівень, структура і динаміка злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [Електронний ресурс] / О. Бутович // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 36–42. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/1-2014/36-butovich.pdf>. – Назва з екрана.

14. Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки (оновлено) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/what-we-do/research/4481.html>. – Назва з екрана.

15. Рівень злочинності в Україні за офіційними даними зріс в рази. ГПУ підтвердило це в листі до Деканоїдзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/riven_zlochinnosti_v_ukraini_zh_ofitsiynimi_danimi_zris_v_razh_gp_u_pidtverdilo_tse_v_listi_do_dekanoidze/. – Назва з екрана.

16. Задорожний А. А. Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження / А. А. Задорожний // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7) – С. 111–121.
